

ВПЛИВ СТАНДАРТІВ ПОВЕДІНКИ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МАЛИХ ГРУП: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 329–334

Вивчення існуючих стандартів поведінки у тих чи інших малих групах дає можливість побудувати важливі у теоретико-методологічному плані моделі оцінки процесів, які відбуваються як у самих малих групах, так і в процесі їх взаємодії між собою.

Актуальність дослідження проблеми впливу існуючих стандартів поведінки на функціонування й розвиток малих груп зумовлюється кількома важливими причинами. По-перше, суспільство, що перебуває на межі постійних змін та перетворень як у соціальній, так і у виробничій сферах, вимагає від особистості радикальних змін щодо умов її існування. Ці зміни відбуваються як на психологічному, так і на соціальному рівнях особистості. Саме таке суспільство породжує плідну основу для розкриття власної позиції і формує творчу й адаптивну особистість. Вона привносить значущі та нові ознаки в суспільство, розширюючи тим самим можливості спілкування, взаємодії та взаємозалежності. У пам'яті особистості як носія інформації фіксуються різні події, ситуації, які спонукають її до тих чи інших проявів поведінки. Чим більше значущих параметрів міститься в інформації, яку сприймає особистість, тим більше можна спостерігати різних модифікацій її поведінки. По-друге, особистість формується під впливом суспільства, як правило через групи, тому важливо зрозуміти, яким чином групові впливи виступають посередником між індивідом

та суспільством. Усі реакції та вся діяльність особистості регулюється поведінкою, оскільки будь-яка поведінка є соціально обумовленою. По-третє, вивчення існуючих стандартів поведінки у тих чи інших малих групах (наразі для нас особливий інтерес становить такий різновид малої групи, як студентська група) дає можливість побудувати важливі у теоретико-методологічному плані моделі оцінки процесів, які відбуваються як у самих малих групах, так і в процесі їх взаємодії між собою.

Отже, ставлячи на меті аналіз соціально-психологічних аспектів впливу стандартів поведінки на функціонування і розвиток малих груп, ми маємо розв'язати такі дослідницькі завдання: а) дослідити основні теоретико-методологічні підходи в сучасній соціальній психології до тлумачення змісту поняття стандартів поведінки; б) окреслити роль стандартів поведінки у процесі взаємодії індивіда та малої групи; в) проаналізувати феномен конформної та девіантної поведінки з погляду функціонування та розвитку малих груп.

Як відомо, психологи еволюціоністського напрямку підкреслюють універсальні зако-

ни людської поведінки. У цьому сенсі людський рід проявляється в існуванні ряду загальноприйнятих соціальних зразків і норм поведінки, але, як стверджують еволюціоністи, існують й універсальні, гендерні відмінності у поведінці при виборі партнерів у спілкуванні. Якщо говорити про сам термін “поведінка” у соціально-психологічному контексті, то це насамперед активність людини чи загалом живих організмів, яка спостерігається ззовні [1]. Це система дій та вчинків, спосіб життя, вміння поводитися відповідно до встановлених правил. Поведінка являє собою цілеспрямовану систему послідовно виконуваних дій, практичний контакт організму з навколишнім середовищем, належність живих організмів до тих властивостей середовища, від яких залежить збереження та розвиток їх життя. Вона готує людину до задоволення власних потреб, до досягнення визначених цілей. Джерелом активності поведінки є потреби живих організмів, які утворюються як єдність психічних, регулюючих ланок, що відображають виконання зовнішніх дій, які наближають організм до певних об’єктів. Зміни, які відбуваються в поведінці у процесі філогенезу, обумовлені складними умовами живих організмів, які характеризуються переходом з гомогенного у предметне, а пізніше в соціальне середовище.

Поведінка людини завжди соціально обумовлена. Б. Ананьєв вважає, що людина є суб’єктом праці, спілкування та пізнання. Проблема пізнання людини людиною тісно пов’язана з проблемою спілкування. Під впливом суспільства, інших людей і взаємодії з ними утворюються конкретні еталони чи норми, з допомогою яких одна людина оцінює інших людей. Але спілкування членів однієї групи, які перебувають в одній ситуації, можуть істотно відрізнятись від спілкування членів інших груп. Ці відмінності говорять про індивідуально-психологічні та особистісні особливості членів групи, тобто кожного індивіда зокрема [2].

Аналіз наукової літератури доводить, що в кожній групі, зокрема малій, існують “певні стандарти поведінки”, тобто групові (або соціальні) норми, зразки поведінки, установ-

ки, погляди, які схвалюються групою і очікуються (навіть фактично вимагаються) від її членів. Саме такі стандарти поведінки регулюють взаємовідносини між членами групи і значно впливають на думки та вчинки всіх членів груп. Це єдина типова форма організації, проведення чи здійснення чого-небудь. Стосовно ж переносного значення “стандарту”, тоді це позбавлення індивідуальних особливостей, своєрідності чи оригінальності; шаблон чи трафарет. На думку Л. Орбан-Лембрик, зв’язок індивіда із соціальним середовищем опосередкований його внутрішньою та зовнішньою активністю, яка реалізується у його діях та вчинках. Особистість як соціально-психологічний тип може демонструвати кілька варіантів поведінки. Усі ці варіанти поведінки властиві соціальній групі, до якої причетна сама особистість. Варіанти цих ліній залежать від учасників групи та її нормативних вимог. Норма, як вважає Л. Орбан-Лембрик, – це еталон, мірило, зразок, з якими особистість співвідносить свої вчинки, на основі яких обґрунтовує свої дії, оцінює поведінку інших. Ці правила можуть забороняти або приписувати якусь поведінку, діяльність, будь-яку дію. Вони є координуючими елементами і навіть основою контролю у групі, сприяють її виживанню, опираються на групові цінності [3].

Засвоївши соціальні та культурні норми, людина створює собі основу культури, яка допомагає їй орієнтуватися не на зовнішні, а на внутрішні норми, що породжені процесом засвоєння зовнішніх соціальних норм. Як соціальний феномен, норми мають соціокультурне й етнопсихологічне походження, тобто визначаються суспільством, його політико-економічною практикою [4]. Загалом, формування стандартів поведінки (норм) у групі пов’язане з рядом причин. По-перше, норми потрібні для успішного функціонування або просто існування. Так, норми, які підтримують вірність, самопожертву, мають безперечне значення для груп, які включені у конфлікт. По-друге, норми передбачають визначені правила поведінки, які роблять соціальне життя більш прогнозуємим і раціональним. Наприклад, можна уявити собі той хаос,

який виник би через те, що люди перестали дотримуватись правил дорожнього руху. Потрете, норми дають можливість знизити невизначеність саме тоді, коли навколишня обстановка непередбачувана, незвичайна або загрозна. Саме в стресових ситуаціях на нас особливо негативно діє невизначеність. Групова єдність або думка лідера групи відносно того, що відбувається, і кращі шляхи виходу із важкої ситуації є найдоречнішими й переконливішими у цій ситуації [5].

Кожна культура має власні погляди з приводу загальноприйнятої поведінки. Норми, які регулюють поведінку і діяльність членів групи, зазвичай, спираються на групові цінності [6], хоча правила повсякденності можуть і не виражати такої особливої специфіки групи. Тому, групові норми включають у себе і загальноприйняті, і специфічні норми, що виникли в процесі формування групи. Усі вони сукупно виступають як важливий фактор регуляції соціальної поведінки. Норми, що пов'язані з цінностями, як і будь-які правила, можуть бути сформовані тільки на основі прийняття або відкидання будь-яких соціальних явищ [7]. Одним із важливих принципів визнання цінностей для групи є їх різноманітність і значущість. Але цінності різних соціальних груп можуть і не збігатися між собою, у цьому випадку важко говорити вже про цінності суспільства. Специфіка ставлення до кожної з таких цінностей визначається місцем соціальної групи в системі суспільних відносин. Якщо цінності співвідносять суб'єктивний та об'єктивний світи, роблячи наголос на першому, тобто перетворюючи предмети зовнішнього світу на об'єкти інтересів та прагнень людини, то норми йдуть від протилежної точки, від соціальних вимог людини і відображають соціально, природно та технічно допустиме, прийнятне, очікуване та схвалюване.

Для того щоб зрозуміти взаємовідносини індивіда з групою, потрібно з'ясувати, які норми групи він приймає і які відкидає, які цінності розділяє і чому саме так вчиняє. Ці моменти набирають іншого значення, тоді як норми та цінності не збігаються між групою та суспільством. Тобто, група починає

орієнтуватися на цінності, які не збігаються з нормами суспільства. Важливою у цьому контексті є міра прийняття норм кожним членом групи: як співвідносяться з ним групові й особистісні норми. Одна з функцій соціальних (групових) норм полягає в тому, що за їх участі вимоги суспільства адресовані і пред'явлені людині як особистості і члену тієї чи іншої групи, спільноти чи суспільства [8]. У групі нормативна поведінка регулює діяльність самої групи як організованої одиниці в її цілеспрямованості. Нормативність поведінки індивіда є ознакою присутності соціально-психологічних явищ. Як зазначає М. Корнев, саме в нормах фіксується заданість, усталеність умов діяльності індивіда та форм його поведінки у певних ситуаціях. Отже, соціальні норми виконують функції орієнтації поведінки, її оцінки та контролю за нею. Вони не тільки забезпечують певну уніфікацію поведінки членів групи, а й одночасно регулюють відмінності всередині групи. Цілі, якими керується індивід, багато в чому визначаються саме груповими нормами. Індивід не може вважатися повноцінним членом групи, доки він психологічно не включений до неї, тобто доки він не прийняв групові норми за стандарти власної поведінки [9]. В. Третяченко вважає, що норми належать до традицій, які набувають усталений характер і регулюють будь-які аспекти діяльності членів групи за значної або навіть повної зміни складу. Традиції формуються на ґрунті моральних цінностей та зразків поведінки, характерних для конкретної спільноти (групи). Стаючи усталеними, вони сприяють власній наступності. У дослідженні зазначено, що соціальні норми сприяють побудові поведінки та діяльності людини. Під нормою розуміють ідею (еталон поведінки) у свідомості членів групи, яка має вигляд тези або положення, яке вказує на те, що члени групи повинні робити, і яка саме поведінка від них очікується [10].

Існують норми як рамки, які, як зазначає Б. Паригін, жорстко регламентують поведінку та взаємовідносини людей "тут і тепер", і норми – ідеали, які проектують моделі та шаблони поведінки на майбутнє. У свою чер-

гу, норми-рамки включають до себе норми-заборони, норми-права та норми-обов'язки [11]. З погляду конкретної особистості, як відзначає В. Третяченко, норми – це критерії орієнтації та цілепокладання: соціально регламентовані та схвалювані інваріанти поведінки, у рамках яких кожен індивід може шукати альтернативні шляхи та засоби досягнення своїх цілей. Зміст норм визначається об'єктивними характеристиками соціальної діяльності, праці та спілкування. Нормативна поведінка є своєрідним засобом схвалювання, який ґрунтується на стереотипних діях, що передбачають обов'язковість виконання, але не виключають і не мають на увазі винагороду за це. Якщо ж розглядати норму як вплив на особистість, то такі соціальні норми виконують функцію соціального контролю, тобто вони слугують цілям орієнтації особистості у ситуації вибору, а також забезпечують соціальний контроль її поведінки, впорядковуючи тим самим характер взаємодії у рамках конкретної спільноти (наприклад М. Бобнева [12]). Аналізуючи багатоманітність групових норм, які породжені різноманітними системами офіційних чи неофіційних відносин, рольових розпоряджень, вчені дають загальну характеристику функціонування норм у малій групі. По-перше, норми є продуктом соціальної взаємодії, які виникають у процесі життєдіяльності групи, а також можуть вводитися великими соціальними спільнотами (наприклад, організацією). При цьому, можливі такі типи норм: а) інституційні – їх джерелом є організація або її представники у вигляді фігур влади (керівники); б) добровільні – їх джерелом є взаємодія та домовленість членів групи; в) еволюційні – отримують схвалення партнерів. Пізніше ці дії стають стандартами і пропонуються до певних ситуацій групового життя. По-друге, група не встановлює норми для кожної можливої ситуації; вони формуються тільки відносно дій та ситуацій, які мають певну значущість для групи. По-третє, норми можуть застосовуватися до ситуації у цілому або до окремих у ній членів групи і до тих ролей, які вони виконують. Також норми можуть регламентувати реалізацію тієї чи ін-

шої ролі в різних ситуаціях, тобто вони виступають тільки як рольові стандарти поведінки. По-четверте, норми розрізняються також за ступенем прийняття їх групою. Деякі норми сприймаються майже всіма членами групи, тоді як інші знаходять підтримку тільки меншості, а інші взагалі не сприймаються. По-п'яте, норми розрізняються за ступенем допущення ними девіацій (відхилень) і відповідним їм діапазоном використовуваних санкцій [13].

Як зазначає Н. Шевандрін, владу утримувати набагато легше, коли група здійснює на своїх членів постійний тиск, який спрямований на те, щоб її дії, думки й цінності збігались з вчинками, думками та цінностями інших (тобто відповідали груповим нормам). В умовах неоднозначної та змінної соціальної дійсності, простим рішенням для будь-якої особистості є дотримання групових норм, що дають змогу зрозуміти той світ, у якому вона живе. Того, хто відхиляється від норм, починають сприймати як джерело соціальної загрози, тому більшість групи здійснюватиме на таку особу свій вплив, щоб повернути її на шлях істинний. Такий тиск з боку групи може проявлятися у вигляді насмішок, соціального засудження, навіть прямого відторгнення ухилиючої особи [14]. Вивчення нормативного впливу групової меншості було започатковане в дослідженнях французького вченого С. Московічі. Згідно з цією моделлю поведінка особистості в групі є адаптаційним процесом, який закликає саму особистість до врівноваження з навколишнім середовищем. Сприяючи цій адаптації, конформність виступає як визначення вимог соціальної системи, яка має на меті встановити рівновагу між членами групи і самою особистістю, тобто привести їх до спільної думки. Тому індивіди, які дотримуються групових норм, повинні розглядатися в функціональному й адаптивному ключі як діючі особи. І навпаки, особи, які відхиляються від прийнятих норм, сприймаються як дисфункційні і дезадаптивні. Ці дослідження стверджують, що функціонування соціальних груп залежить від злагодності їх членів відносно якихось життєвих принципів. Тому всі сили мен-

шості мають бути спрямовані на розхитування цієї злагоди. Група в цей час спрямовуватиме свої зусилля на те, щоб будь що встановити єдність поглядів без застосування жорстких санкцій (такі методи дуже рідко використовуються у групах) до тих, хто мислить по-іншому. Таким чином, більшість членів групи певний час буде змушена задовольнитися позицією меншості. А це є важливим моментом для впливу не тільки шляхом від більшості до меншості, а й навпаки – від меншості до більшості. Крім цього аргументу, є також незвичайні види поведінки (девіантність, маргінальність), які притягують з великою силою оточуючих людей. Ця поведінка характеризується оригінальністю, раптовістю, і в кінцевому результаті викликає згоду інших членів групи.

Отже, узагальнюючи результати проведеного нами дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, поведінка особистості зумовлюється та мотивується рядом чинників, що призводить до формування нормативної або девіантної поведінки. Насамперед це залежить від особливостей розвитку суспільства; способів розв'язання суперечностей середовища та особистості; механізмів реалізації соціального життя; традицій та звичаїв, якими керується особистість, життєвих цінностей; етнопсихологічних особливостей особистостей, які взаємодіють, та індивідуальних особливостей самої особистості. Крім цих моментів, береться до уваги і сама особистість зі сформованою системою суджень, уявлень, переконань про саму себе та навколишнє середовище. По-друге, девіантна поведінка, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях, не є випадковим фактом. Це процеси, які набули певного поширення у нашому суспільстві і тісно взаємопов'язані між собою. Проте сама особистість є не тільки об'єктом впливу найближчого середовища, а й постійно діючим суб'єктом. Тому все, що формується у психології особистості, є зовнішньо зумовлене. Останнє дає той чи інший ефект лише опосередковано через психічний стан суб'єкта, через почуття, думки, які формуються у навколишньому середовищі. Таким чином, осо-

бистість займає центральне місце в причинному ланцюгу: соціальні причини девіантної поведінки – особистість – девіантна поведінка. По-третє, поняття стандартної поведінки у сучасній соціально-психологічній науці відіграє винятково важливу роль з огляду на те, що саме завдяки ньому у теоретико-методологічному плані уможливується оцінка процесів розвитку групи, її трансформацій, а також того, в який спосіб вона інтегрує у себе нових членів. Саме тому, визначаючи наявність надзвичайно різних стандартів поведінки, які можуть лежати в основі функціонування тієї чи іншої конкретної малої групи (зокрема – студентської групи), слід визнати незаперечну теоретико-методологічну роль цього поняття у встановленні таких показників, як “норма” і “відхилення (аномалія)” у соціально-психологічному аналізі малих груп.

Література

1. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Г. Мещерякова, В. Зинченко – СПб.: Проим-ЕВРОЗНАК, 2003. – С. 388.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – Л.: ЛГУ, 1968. – С. 190–192.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. – К.: Либідь, 2006. – Кн. 2. – С. 212–216.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – С. 130–133.
5. Бэрон Р., Керр Н., Миллер Н. Социальная психология группы: процессы, решения, действия. – СПб.: Питер, 2003. – С. 106.
6. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 76–80.
7. Обозов Н. Н., Щёкин Г. В. Психология работы с людьми / Н. Н. Обозов, Г. В. Щёкин. – К.: МАУП, 1999. – С. 57.
8. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Знание, 1978. – С. 112.
9. Корнев М. Н., Фомічева В. М. Вступ до соціальної психології: Навч. посіб. – К., 2002. – Ч. 1. – С. 34–35.
10. Третьяченко В. В., Верейна Л. В., Скляр П. П. Психология ділового спілкування: Навч. посіб. – Луганськ: Глобус, 2005. – С. 29.
11. Третьяченко В. В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. – К.: Стило, 1997. – С. 392–394.
12. Бобнева М. И. Нормы общения и внутренний мир личности // Проблемы общения в психологии. – М.: Наука, 1981. – С. 241–264.

13. Кричевський Р. Л., Дубовская Е. М. Социальная психология малой группы. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 53.

14. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании: Учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 1995. – Ч. 1. – С. 221.

Досліджені основні теоретико-методологічні підходи в сучасній соціальній психології до тлумачення змісту поняття стандартів поведінки. Встановлена роль стандартів поведінки у процесі взаємодії індивіда та малої групи. Наведені результати аналізу феномену конформної та девіантної поведінки з погляду функціонування та розвитку малих груп.

Исследованы основные теоретико-методологические подходы в современной социальной психологии к толкованию содержания понятия стандартов поведения. Установлена роль стандартов поведения в процессе взаимодействия индивида и малой группы. Приведены результаты анализа феномена конформного и девиантного поведения с точки зрения функционирования и развития малых групп.

Studies of key theoretical and methodological approaches in contemporary social psychology to the interpretation of the content of the notion of standards of conduct. The role of standards in the interaction of individual and small group cited an analysis of the phenome – 2007. non of conformally and deviant behavior in terms of functioning and development of small groups.

Надійшла 5 грудня 2011 р.